

են չկան: — Գրիշ ևն անծանօթ՝ յիշատակութեանց բացակայութեան պատճառաւ: — Չնուգործ այժմ սեպ-
նականութիւնն է Պր. Համբարձում Տէր Նարսիսեանի:

Չեռագիրն խառնակ ու անկանոն գրութեան
մէջ, ուստի գտնուար է տալ կատարեալ բովան-
դակութիւնը. կը պարունակէ էջ 2-ը — բարձրագոյն
եօթը օրերուն շարն ու բարիքին վրայ. էջ 6ը — 27-ա
Այս է աղթարքի հետագին. մարգարէ եւ կանանց
վիճակը ծննդեան օրուան օր կենդանակերպին պա-
նակալուն համեմատ. էջ 27ը — 34ը նոյն՝ մարգար-
է եւ կանանց խառն. էջ 35-ը — 66ը Ռամի աղետակ
եւ ասոր 16 աշգրտուն վրայ ամէն տեսակ գաշա-
կութիւններ. էջ 67-ը — 87-ը լուսնի օրերուն վրայ
զանազան ֆանթեր, այն է կախարդական հնարքներ
սէր, աստուածութիւն զարթեցնելու, գանձ, գող
գտնելու եւն եւն: էջ 87ը — 90ը ամոններու, շա-
րաքի եւ այլ աղետակներ, իրենց բացատրու-
թեամբ. 91-ը — 114-ը 28 օրերու զօրութեան հա-
մեմատ զանազան գրկապներ, թըմբներ: էջ 114-ը —
115ը Արդ եթէ կամօրքիս զլոյսն գերազանցիկ աե-
սանել են. էջ 115ը — 121-ը այս է որ թարգմա-
նած էն արապ լեզուն ի հայի որ լայ խառնեալ է եւ
զօրութիւն ունի այս... 21 արաբերէն (արաբերէն
զօրք եւ հայ տառադարձութեամբ) կախարդական
աղթարքներ զանազան նպատակով. էջ 121-ը — 123-ը
յաղաչի քառուսէք մասնիւր, էջ 123-ը — 132-ը
զանազան կախարդական գրեր. 132-ը — 144ը գե-
ղեր, գայլկապ, գեւի աղթարք եւն. էջ 145ը —
155ը լուսնի եւ կենդանակերպից վրայ բախտի եւ
գողջակութեան աղետակներ. էջ 156-ը — 163-ը
կախարդական գրկապներ. էջ 163-ը — 165ը բժշկա-
բան. էջ 166-ը — 168-ը վանն զԵՂԵՂԵ կանանց
գաւակի Կեղ Սողոմոն խառնուած ժողովեց ամէն
դժակներ. էջ 173-ը — 188-ը նոր գողէ յաւելուած՝
քաղաւած նախորդներէն՝ լուսնի եւ կենդանակեր-
պից վրայ օրերու եւ գործերու շարն ու բարին
կանալու համար. էջ 191-ը — 201-ը կենդանա-
կերպներու զօրութիւն. էջ 209-ը — 218-ը նոյնը
թըք. եւ հայ. 218ը շարնեալ է աղթարք, 219-ը
վանն թըմբորի. 219-ը — 220ը վանն ցաւագարի,
Վերմի, սիրդ եւն. 221-ը — 225-ը Աղթարք մը հա-
նուած զանազան գրքերէ. ի սկզբանէ էր բանն եւն:
225-ը — 226-ը կախարդանայ աղետակներ. 226ը ուսմ
շինելու ձեռն, 227-ը — 238-ը Սողոմոնի եւ 33 գեւե-
րու պատմութիւնը. “Յամին տերութեանն թա-
գաւորին... աղթարքն որդոյն դաւթի եւն. էջ
239-ը — 245ը վիճակացոյց կենդանակերպից վրայ.
246-ը — 247ը զանազանք. 248-ը — 254-ը վիճակա-
ցոյց այրութենի վրայ. 254-ը — 256ը եւ 259ը թըլա-
մներ (այս մասը 248 — 259 նոր գրութեամբ է եւ
նախորդ թիւ 26 ձեռագրի գրիչը). 260-ը — 262-ը
կոկ ինան իրեն պատի առշափ (երկից եւ երկրի
խառնկցութիւնը՝ ոտանաւոր՝ “Համբարձում օղլի
օփանեանի զարգէն հեղինակութեամբ). 262-ը —
264-ը Հողի մարմնիկն առաց (ոտանաւոր):

Եւստի իսկէն. միայն էջ 248-ը (նոր յաւելու
մասին մէջ). Գրեցի այս գիրքս. նք երբեք ունի փրկե
գնազ ա-Քրիստոնէին. Ան-բնեւորի ձեռքից. եւ ՏԵՐԻ մեր յն
քն զօրքն. կարգաւ թայն իւրեւց կայսերին. որ է պա-
հապան Քրիստոնէայ ազգին: ամէն: Մ. Գ. Ե. Ե. Ե. Ե.

28.

ԱՆՏԱՐԶ

?

ԹՈՒՂԹԸ 120-ը — ՍԵԾՈՒԹԻՒՆ 17,6X10X2 սմ.:
— ԳՐՈՒԹԻՒՆ խառնակ, միասին: — ԳԻՐ անցման
նոր. թանար սեւ, սկզբնատողնը կարմիր կամ դե-
ղին. տող 19-25: — ՆՈՒԹ՝ սկիզբն 9 թերթ սպիտակ
իսկ՝ միացեալը կապուտ անողորմ թուղթ: — ԿԱՅՄԻ
կաշնկապ խաւարտէ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆԷ՛ կազմահան
եղած, թերթերը թափած. տեղ տեղ պակաս: — ԴԱ-
ՏԻՐԵ. ԹՈՒՂԹ, լուսանցադար եւ զարդագիր չկան:
— ԳՐՈՂ Եւն անծանօթ՝ յիշատակարանի բացարձակ
բացակայութեան պատճառաւ: — ձեռագրես այժմ սեպ-
նականութիւնն է Պր. Սիսակ Բժշկեանի:

Չեռագիրն կը պարունակէ. էջ 1-ը — 9ը գիր,
թըլամ, աղթարք նազարի եւն. էջ 10-ը — 23-ը վի-
ճակեան ըստ այրութենից. էջ 23-ը — 44ը վիճա-
կարան ըստ Ժր կենդանակերպից. էջ 45-ը — 58ը
12 կենդանակերպներու հետ ծնած գեւեռու եւ
արունց թըլմներու վրայ. Հարցմունք. Սողոմոնի
գիւացի թէ որպէս հանդիպէ մարդոյ: էջ 58ը —
61-ը բժշկութեան շարն գլուխ աւետարաններ.
էջ 61-ը — 63ը 12 ամանց օրերու բարին ու շարք.
էջ 63ը — 65-ը վանն հպարտութեան առաքել
վարդարպետէ ասացեալ. քան զամենայն գործս
դարեցի (տաղ), էջ 65-ը — 66ը բնութիւն մարդոց
ըստ ամսամեկուց ծննդեան. էջ 66ը — 110ը զա-
նազան թըլմներ եւ աղթարքներ գեւ. հանելու,
չեւ կաշնկու, ցաւեր ու անոտեր բուժելու եւն.
էջ 110ը — 120-ը բժշկարան. էջ 120ը 1845 — 63
թուականներէն ընտանեկան յիշատակարան, ու-
րունցմէ յիշելի է միայն “1848ին յունիսի էին
թարեզ հայերու տուններ թալալիւշ արան (կո-
ղապետիցին):”

(Ըրբ—ն—ի—ի)

4. Յ. ԱՍՏԱՌԻՆ



ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԻՐ. ԲՈՒՆԵՐՈՅԵՆԻ ԳՐԵՄԿՈՆ
ՆՈՐԱՆԵՐԸ ԿԵԼԵՐՈՅԻ ՀՈՅ ԹԵՐԻՈՒՄԻՐԻԹԵՆ

Մեծ նշանակութիւն ունի Հռոմայ քահա-
նայապետաց առջեւ Կիլիկիայի հայ թագաւորու-
թեան կանգուն մնալը: Քրիստոնէութեան այս
միակ պատուարն իրոշանմանէ ազատելու համար
քահանայապետը ամէն ջանք թափեցին, թէ իս-
շակութեան ժամանակ եւ թէ նշններուն
գժախտ վախճանէն վերջը: Չանց կ'ընենք
յիշել այն բազմութիւն թըլմակցութիւնները,
որով քահանայապետները յորդոր կը կար-
գային Եւրոպայի թագաւորաց օգնութեան
ձեռք կարկառել Հայոց: Չենք յիշեր նոյն-

պէս այն միտնարական ու քաջալերիչ թղթերը,՝ զորս կ'առաքէին հայ թագաւորաց մեծամեծաց եւ ժողովրդեան: Այս ամէնքը բաւականաչափ յայտնի են արդէն, ոչ միայն հայ պատմիչներէն (չ. օր. Ներսէս Պալոյն), այլ եւ օտար պատմիչներէ եւ քահանայապետական թղթոց հրատարակութիւններէ: Այսպէս օր. աղ. Բարոնիոսին ճարեգրոց շարունակող Raynaldէն յայտնի է, թէ որչափ աշխուժիւ զբաղած էր Յովհաննէս ԻԲ. Արեւելքով (1316—1334), Սիւլայն ծանօթ էր միայն մաւրաբնի իւր այս քահանայապետին Հայոց զրկած նպատակներուն քանակը: Ատարկակն գիւնային լացուիլը հոս կ'էս լոյս սփռել սկսաւ: Արդէն 1904/ին Oriens Christianus թերթին Ա. Տեարին մէջ (էջ 184—186) յիշեալ քահանայապետին Հայոց ըրած գրամական օգնութեանց համառօտ ցուցակը յառաջ բերուած էր քաղիւրդ Introitus եւ Exitus (Ելեւմուտք) հաստատութիւն, որ կը բովանդակէին վատիկանեան դիւանին մէջ պահուած Նոյն ժամանակի կառավարական յիշատակարանները: Համառօտողը (K. Schäfer) դժբախտաբար լոկ գերմաններէն լեզուաւ քաղուածոյք մը յառաջ բերած է, վասն զի բուն բնագիրը Görresgesellschaft գերմանական գիտական գրքեր հրատարակող ընկերութիւնը ձեռք զարկած է հրապարակ հանել Introitusի եւ Exitusի հրատարակութեանց հետ: Ցակաւին այս հրատարակութիւնը ձեռքի տակ չունենալով՝ կը բաւականանանք լոկ գերմաններէն քաղուածքին թարգմանութիւնը յառաջ բերելով՝ զանց չընելով ինչ ինչ ծանօթութիւններ յաւելուլ:

(I. E. ԻԹ. Թղ. 159) 1318 Ապրիլ 10. Առաքելական կառավարութիւնը Հայոց թագաւորին գնացաններուն Գրիգորիոս Seguiliciի Հայոց թագաւորին գործակալին ու թարգմանին, ինչպէս նաեւ Յակոբայ: Կապանի նպիտակոյտին եւ Նորբերդի Ստեփան ասպետին եւ Լարսասոյի ասպետ Գերարդին 1000 ոսկի ֆիորին (= 40.000 մարկ) կու տայ:

Ցայժմ ծանօթ աղբիւրներու մէջ Գրիգորիոս Seguilici լոկ Գրիգոր թարգման անուամբ ծանօթ էր. վերջին անուան ինչպէս նաեւ գործակալ (procurator) յորջորջման առարին անգամ հոս կը պատահէր: Թակոբ Կապանոյ նպիտակողը՝ մին էր 1316/ի Առանայի ժողովոյն մասնակցողներէն: Նրանօք է Նոյնպէս Ստեփանոս Նորբերդի (Castrum Novum) իշխանը այլուստ բայց ոչ Գերարտ Լարսասոյի ասպետը:

(Անդ. Թղ. 160բ.) 1320 Սեպտ. 26/ին Սերգիոս ասպետը Հայոց թագաւորին գիւնաւորիլը եւ Հեթում ասպետ Նոյն գումարը կը ստանան, իբր մասնաւոր պարգեւ քահանայապետին: Ո՛վ է այս Սերգիոսը, որ ըստ Հէֆերի հոս շատ անգամ կը յիշուի. կարելի չեղաւ հետքն անգամ գտնել այս գիւնաւորպիւր: Ալեշան (Սիւռան էջ 485) 1321/ին Ատենադպիր կը յիշատակէ Տէր Կոստանդին Գրազարիի արքայակալութիւնը, որ կասկածելի է, վասն զի I. եւ E. քիչ մը վարը՝ 1322/ին տակաւ կը Սերգիոս իբրեւ ասենադպիր կը ձանձնան: Իսկ Հեթում ասպետը անտարակոյտ առնէ Ն'շրոյ բերդին եւ cambellanus et gubernator regni Armenie, բայց ոչ Seneschalk ինչպէս կը կարծէ Dulaurier LXXXIX, զոր յառաջ բերած է միաժողութեամբ Հէֆեր, ինչու որ կը գտնենք Ալեշանի Սիւռանի մէջ (էջ 412) յիշատակարան մը, որմէ յայտնի կ'ըլլայ թէ ժամանակակից երկու Հեթումներ կան մին ջամուլայ՝ Տէր Նշրոյ, միւսն Սենեսկալ: Յիշատակարանն է. Ծենք Հեթում ջամուլայն եւ Հեթում սինիշլալ հասկցուցաք զայսոր բան թագվորին ստորագրութիւն՝ Հեթում, Հեթում:

(I. E. Խ. Թղ. 142բ.) 1322 Մ. 9. Անանուն հայ ասպետի մը առաքելական գումարանէն՝ քահանայապետին հրամանաւ իբր 14 ոսկի ֆիորին (= 560 մարկ) զգեստեղինաց համար կը տրուի:

(Անդ. Թղ. 161.) 1322 Յունիս 16. Ser-guinus (= Սերգիոս) ասպետը Հայոց թագաւորին ասենադպիրը քահանայապետին հրամանաւ գանձարանէն 500 ոսկի ֆիորին (= 20.000 մարկ) կը ստանայ:

(I. E. ԾԴ. Թղ. 115բ.) 1322 Սեպտ. 8. քահանայապետին եւ կարդինալաց ժողովոյն որոշմամբ Փլորենտիայի Բարդերուն վաճառականական ընկերութեան միջնորդութեամբ կիւպրոսի եւ Հայաստանի թագաւորութեանց իբր օգնութիւն երուսաղէմի պատրիարքին (Պետրոս) 12.000 ոսկի ֆիորին (= 480.000 մարկ) կը տրուի: Փոխառութեան դրամը 8% = 960 ոսկի ֆիորին շահ կը բերէր: Հէֆեր կը գնէ հետեւեալ ծանօթութիւնը. Raynaldէն (Ե. 218) արդէն յիշուած քահանայապետին առ երուսաղէմի պատրիարքը գրած նամակի մէջ համաձայն (քաղուել ցանկ Յովհ. Գ. էջ 266 ամ. 1323) այս ինչպէս նաեւ յարգ գումարը որոշուած էր յիշեալ թագաւորութեան (Հայոց) պաշտպանութեան համար ընդդէմ Սարակինո-

սաց (pro defensione dicti regni [Armenie] contra Saracenos):

(Անդ. Թղ. 119.) 1323 Մարտ 5: Քահանայապետին մանաւոր հրամանաւ սոյն վանականական ընկերութեան ներկայացուցաց 18.000 ոսկի ֆիորին եւս (= 720.000 մարկ) ինչպէս նաեւ 1440 փոխանկութեան գրամ կը յանձնուի պատուէրով՝ որ այս գումարը երուստղէմի պատրիարքին ձեռքը արուի Հայաստանի թագաւորութեան պաշտպանութեան համար:

Անդ. Թղ. 121.) 1323 Մայիս 9: Հրամանաւ Քահանայապետին Յակովբոս Կոստանցիացոյ զորականի թագաւորին Հայոց եւ առն նշանաւորի եւ գեապանի նորին իւր Հայաստան գաղնալուն իւր ծախք կը վճարուի 200 ոսկի ֆիորին (= 8000 մարկ):

I. եւ E. յիշատակած Jacobus de Costancia անտարակոյս նոյն ըլլալու է Լիւն Դ. զեպան Յակոբ թարգմանի հետ: Գիտենք այլուստ (Հայ Վեներ. էջ 114) որ Յակոբ 1327 Հռոմ գացած է, որ իւր երկրորդ ճամբորդութիւնն ըլլալու է:

— Օգոստոս 10: Serquinus թագաւորական ատենագիրը Հռոմայ արքունեաց մէջ հիւանդացած ըլլալով՝ Քահանայապետին հրամանաւ թագաւորական թարգման թովմաս գէ Տրիպոլիի միջնորդութեամբ կը ստանայ 10 ոսկի ֆիորին (= 400 մարկ): Անձանօթ անձ է թովմաս գէ Տրիպոլի:

(I. E. 18. Ողբում. թիւն.) 1332 Մայիս 28. Գուրէլմոս Սաւրատի միտորիտը եւ բազմաթիւ անդամակիցներ աւետարանի քարոզութեան համար Մեծ Հայաստան կ'ուղեւորին եւ գանձարանէն կը ստանան 100 ոսկի ֆիորին (= 4000 մարկ):

(I. E. Էլի. Թղ. 104.) 1332 Օգոստոս 18. Քահանայապետին հրամանաւ Ստեփան Մամիստրայի արքեպիսկոպոսը եւ Հայաստ Գրիգորիոս տպետը, Հայաստանի թագաւորին գեապանները, իրենց եւս գաղնալուն համար կ'ընդունին 500 ոսկի ֆիորին (= 20.000 մարկ): Առաջինը յիշատակուած կայ Ալէշանէ իւր գեապան, երկրորդը ոչ:

Բայց աստի արժանի է մանաւոր յիշատակութեան, որ ըստ I. E. ի 47 Թղ. 118բ յԷ. I. E. 54 Թղ. 126բ յԷ. սկսեալ 9 սեպտ. 1321է մինչեւ 1323ի Մայիսի սկիզբը Raynerius Costansa քահանան եւ Alexander Petri կղերիկոսը, որ իւր Հայոց թագաւորին նուիրակ-

ներ (nuntii regis Ermenie) կը նշանակուին, քահանայապետական արքունեաց մէջ հայերէն լեզուի գաս կու տային, որուն համար անիկա ամէն օր 4 տուրինեան իսկ սակաւ 2 տուրինեան կրահատու (մարկ 11.40 եւ 5.70) կ'ընդունէր, ամիսը գումարը կ'ընէ իւր 270 ֆիորին (= 11.000 մարկ):

Էէֆէրնուիրատութեանց ցանկը քիչ մ'ալ կը շարունակէ, զոր յառաջ բերել աւելորդ կը համարինք. վասն զի Հայոց վրայ չէ այլ եւս: Այսչափն իսկ բաւական է ցոյց տալու համար թէ Քահանայապետը ամենայն կերպով աշխատեցաւ իրիկիայի հայ թագաւորութեան ազատութիւնը պահպանելու համար. Նիւթական օգնութիւնը 35.722 ոսկի ֆիորին (= 1,428.000 մարկ) կրնայ գնահատուիլ. բայց անգնահատելի է այն յոստաութիւնը ջանքն ու աշխատութիւնը որով վաստակեցաւ Հայոց համար Յովհաննէս ԻԲ. մեծ Քահանայապետը, Introitus եւ Exitus հատորներուն հրատարակութիւնը մեր իրիկիայի պատմութեան շատ մեծ կէտերը պիտի լուսաւորէ, ինչպէս յառաջ բերուած կտորներէն յայտնի իսկ կը տեսնուի:

Հ. Հ. Հ.



Ս Յ Ի Ե Ի Ս Յ Ի Ե

Ի. ԳԵՐԸ ԳՈՐԾԵՆԱՆԻ Դ

Համալուստը վիպասանը իրօք է Հատոնց ապրելէ դադարած էր գրական աշխարհին համար, սակայն եւ այնպէս մահուան բօթը ծնեց բովանդակ հայ համայնքը, ընդհանուր ցաւակցութիւնն ու սուգը յայտնի նշան էր այն զգալի կորստեան, զոր ունեցաւ հայ գրականութիւնը, Հանգուցելը կենսագրութիւնն ու գրական գործունէութիւնը, թէպէտ Կ. Տիւրքան «Հանգէս Ամսօրեայ» թերթին մէջ արգէն գեղեցիկ պատկերացուցած է, սակայն պարտք կը համարինք անոր յիշեցական քանի մը առը եւս նուիրել:

Պատմական Աշտարակ գիւղը եղած է Գերձ Ստեփանոսեան Պոռչեանցի մինգալալը (1827) եւ սկզբնական դաստիարակութեան տեղը, Ներսէս Ե. Աշտարակեցի կաթողիկոսն իւր հայրենակից պատանուին. սրամտութենէն ձգուած՝ զայն Յովղիս բերաւ եւ իւր հիմնած